

De orakelbel of iroke

Dr. André Lehr

Het lijkt niet erg zinvol om een orakel uitsluitend met zichtbare ceremoniën en ritën te vereenzelvigen. Deze zijn immers een willekeurige keuze uit de veelheid van mogelijkheden. Want waar het ene volk zijn voorspellingen aan de ingewanden van een offerdier ontleent, zal een ander dat uit de stand van sterren en planeten doen. Maar hoe het ook gebeurt, geacht werd dat ze tot hetzelfde zullen leiden, namelijk het ontsluiten van inzichten die door velerlei oorzaken buiten het bereik van de vraagsteller liggen.

Ongetwijfeld geldt dit ook voor het Ifa-orakel van het volk der Yoruba in Nigeria, een orakel waarin de priester, de babalawo, met palmpitten manipuleert, op een orakelbord lijnen van het toeval tekent om vervolgens tijdens het rinkelen van zijn bel oeroude verzen te reciteren. En hij die de waarheid zoekt, zal uit de veelheid van de ritueel gesproken woorden, zijn eigen, hem aansprekende keuze en interpretatie maken. Om aldus met meer hoop huiswaarts te keren.

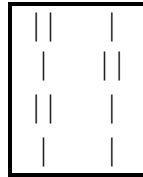
Natuurlijk gaat het hier om een westerse interpretatie van het Afrikaanse orakel. Op basis van psychologische overwegingen proberen wij immers te begrijpen waarom twee niet causaal verbonden zaken, namelijk de vragende mens en de vallende palmpitten, niettemin het gewenste effect schijnen te geven. En wij constateren dan inderdaad dat het de geruststellende omstandigheden zijn, zoals de persoon van de babalawo, de gereciteerde teksten en de zekerheid binnen een lange traditie te handelen, die uiteindelijk het pad naar een oplossing schijnen te effenen.

De traditionele Afrikaan daarentegen zal andere, in zijn wereldsysteem minstens even logische relaties met zijn orakel verbinden. Voor hem immers is de kosmos niet een zakelijk ruimte waarin definieerbare objecten aanwezig zijn die verder zonder ons bestaan, neen, voor hem is alles wat is en gedacht kan worden met elkaar verbonden, is de kosmos een levende ruimte met berichten en boodschappen. Die moeten opgevangen en uitgelegd worden, zoals de waarzegger inderdaad zal doen. En wij denken dan niet aan het medium, de middelaar tussen de hemel en de zoekende, doch wel degelijk aan de duider, hij die een configuratie van toevallig gerangschikte voorwerpen naar verwachting weet te interpreteren.

Hij die door het orakel geholpen wil worden, moet zich dus tot de babalawo wenden. Zijn probleem zal hij allerm minst uitvoerig uiteen zetten. Integendeel, in zacht geprevelde zinnen zal hij vertellen wat hem bezwaart, onverstaanbaar voor de babalawo doch niettemin gezegd. Want slechts het woord dat gesproken wordt, zal de verlossing geven, nu en straks wanneer het orakel gaat spreken. Overigens, de hulpzoekende zal géén antwoorden vragen op problemen die langs andere, meer alledaagse wegen oplosbaar zijn, neen, het zijn juist die zaken waarin de menselijke verwarring en onmacht hem naar een helpende kracht buiten hem doen verlangen.

Voor de babalawo staan een schaal met palmpitten (afbeelding 1), het houten met meel bestoven orakelbord (afbeelding 2) alsmede de orakelbel of iroke (afbeelding 3). En wat ligt dan meer voor de hand dat de priester allereerst de aandacht van Ifa wil trekken, de god van het orakel die ook wel onder de naam Orunmila bekend staat? Die naam betekent: *Alleen de hemel weet de wegen van onze redding*, of ook wel: *Alleen de hemel kan onze bevrijding bewerkstelligen*. Zijn goddelijke aandacht en aanwezigheid zijn nodig, reden waarom de priester met zijn orakelbel zal rinkelen dan wel met zijn orakelstaf enkele malen tegen het bord zal tikken. Het moet een oeroude gewoonte zijn, want een orakelbord dat al vóór 1659 in Europa was, bezit de onmiskenbare sporen van dergelijke tikken.

De eigenlijke seance bestaat eruit dat de priester zestien palmpitten in beide handen neemt en flink door elkaar schudt (afbeelding 4). Vervolgens neemt hij alle pitten in de linkerhand. Dan tracht hij met zijn rechterhand zoveel mogelijk noten in een greep te pakken. Indien hij er twee mist, wordt met de vingers één korte, verticale lijn op het bord getekend, mist hij er slechts één dan tekent hij twee lijnen op het bord. En tenslotte, wanneer hij géén of meer dan twee mist, wordt niets op het orakelbord gemarkeerd. Dit proces wordt net zo lang herhaald totdat twee rijen met elk vier resultaten als een matrix op het bord zichtbaar zijn geworden. Het is aan te tonen dat op basis van die werkwijze 256 verschillende configuraties van twee kolommen en vier rijen mogelijk zijn. Een volstrekt willekeurige is in het onderstaande als voorbeeld gegeven.



Vervolgens zal de babalawo al naar gelang de configuratie van de lijnen één van de 256 hoofdstukken, elk bestaande uit meerdere verzen, uit het Ifa-corpus reciteren en wel net zo lang, totdat de cliënt zijn probleem herkend heeft. De priester moet derhalve vele van die verzen uit het hoofd kennen, waarlijk geen sinecure voor de meer dan duizend zoals van een vakbekwame babalawo toch minstens verlangd wordt! Het is ook om die reden dat hij regelmatig bij zijn collegae op bezoek gaat om zijn kennis aan die van hen te toetsen en, indien nodig, te corrigeren en zo mogelijk zelfs uit te breiden.

Met dit alles vormen de Ifa-verzen dan ook het belangrijkste deel van de traditionele, mondeling overgeleverde Yoruba-literatuur. Het is bovendien een geheiligde vorm van literatuur die alleen maar door de priesters beheerst wordt. Voor de traditionele Yoruba is het als het ware de meest geheiligde en ook de meest gerespecteerde bron van filosofie, artseneij, folklore enz. Want al deze onderwerpen en zoveel meer, komen in het Ifa-corpus aan de orde.

Het geven van evenwichtige voorbeelden is overigens daarom zo moeilijk, omdat al die verzen bij lange na niet zijn opgetekend. En dat heeft meerdere oorzaken. Want niet alleen zal de babalawo het schriftelijk vastleggen van zijn verzen in het algemeen weinig op prijs stellen, één van hen vreesde zelfs concurrentie, doch bovendien gaat het om zeer grote aantallen. Zeker, de goede waarzegger moet er toch minstens vier voor elk van de 256 figuren uit het hoofd kennen, maar in werkelijkheid is dat slechts een deel van de zeer vele die er bestaan. Men mag dan ook zonder overdrijving vermoeden dat er duizenden van die verzen zijn.

De opzet van de meeste verzen is volgens een zelfde stramien. In de inleiding wordt in een dikwijls moeilijk te begrijpen beeldspraak een mededeling gedaan. Vervolgens wordt daar in het middendeel van het vers nadere uitleg over gegeven om tenslotte in het laatste deel de toepassing op een huidige, concrete situatie te geven. Ziehier een voorbeeld:

“De luipaard die uitzag naar een gevecht en omstreeks het middaguur uit wandelen ging” keek uit naar Orunmila op de dag dat de Dood werd gezonden om hem naar de hemel, het Eshinrinmogbo, te roepen.

Tijdens het wandelen zal ik Olurun niet ontmoeten.

Want als een bel klinkt met “goro-goro-goro”,

Kijkt ze niet naar Orishala.

De roepstem van Olurun zal ik niet beantwoorden.

Want een bel die geen kind in haar buik heeft,

Antwoordt niet op de roep van Orishala.

Er is iemand op tegen, zo zegt Ifa, dat iedereen hem offers brengt en hem tracht te vlijen. Maar, zo zegt hij, dat doen ze toch tevergeefs. Want zij zijn niet in staat om hem te bedwingen. Olurun heeft hem immers vanuit de hemel gezonden om te leven en toe te zien hoe al degenen die hem offers brengen en hem trachten te bekoren, niettemin zullen sterven.

Aldus een van de teksten die bij een bepaald orakelfiguur hoort. De mededeling lijkt overigens duidelijk, althans in het slot. Olurun, de hoogste god en bezitter van de hemel, heeft Ifa niet gemachtigd om in zijn naam over dood en leven te beschikken, hoeveel offers de mens hem ook wil brengen.

Het tussendeel is minder duidelijk. Niettemin lijkt het erop dat Orunmila, die naar de hemel geroepen wordt, Olurun in de persoon van Orishala tracht te negeren. Want een bel, hoewel klinkend, kan niet zien. En een klepelloze bel, want dat is een bel zonder kind in de buik, kan niet klinken en derhalve niet antwoorden op de roep van Orishala.

En het zéér cryptische begin? Moeten wij daaruit besluiten dat Orunmila de mededeling kreeg dat, hoewel hij nog midden in het leven stond, niettemin zijn einde moest verwachten, waarbij de dood gesymboliseerd is in de luipaard? Of is het hier waar de luisteraar zijn eigen interpretatie kan kiezen, dankzij de vaagheid en de algemeenheid van het vertelde? Want vanzelfsprekend was dat de waarzegger lang niet altijd onwelkom!

Toch lijkt het niet goed om het Ifa-orakel vooral daarmee te karakteriseren. Immers, wij zouden volledig voorbijgaan aan het psychologische effect dat het orakel op de zoekende klant heeft. In dat orakel immers zal hij zijn problemen geprojecteerd vinden, in rituele handelingen en plechtig gesproken woorden, in handelingen en woorden die hem ontvankelijk maken voor de contouren waarbinnen zijn angsten en zorgen, zijn zo menselijke bekommernis weggenomen kan worden. En daarom ook maakt dit orakel geen rationele analyse van problemen, doch is het de schepper van een situatie waarbinnen de zoekende mens gemakkelijker dan voorheen een oplossing kan onderkennen.

Vanzelfsprekend kozen wij als voorbeeld een Ifa-vers waarin een klok voorkomt, zij het dat de context allerminst duidelijk maakt of het hier al dan niet om een iroke gaat. Waarschijnlijk niet, immers, in de beschreven situatie was daar geen enkele reden voor. Toch wordt elders in het Ifa-corpus wel degelijk een iroke genoemd. Zo luidt bijvoorbeeld de eerste regel in een ander vers aldus: *De bel van Ifa heeft een gepunte mond*. Om vervolgens te verhalen over Ore, de vrouw die erg onbeschaamd tegen haar man Agbonniregun was, reden waarom ze het dringende advies kreeg om wat attenter te zijn, lekkernijen klaar te maken, zijn kleren te wassen en vooral ook de vloer en de muren van het huis af te schrobben. Wij zullen haar verder alleen laten met deze bezigheden, teneinde ons tot de beschreven bel zelf te kunnen wenden.

Het lijkt duidelijk dat het dit maal wel degelijk om een iroke gaat. Deze heeft immers een taps toelopende vorm met in het onderste uitgeholde deel een klepeltje, terwijl met de andere spitse kant tegen het orakelbord getikt kan worden. Dit maakt gelijktijdig duidelijk, dat voor de essentie van de iroke de bel eigenlijk niet noodzakelijk is. Om die reden wordt in de Engelstalige literatuur dan ook consequent van *tapper* gesproken, een taps toelopend voorwerp dus. Vele tappers hebben dan ook helemaal geen klokje op het uiteinde. Blijft de vraag of dit voorwerp in het Nederlands eveneens tapper genoemd moet worden, zoals gebruikelijk is. Waarom niet orakelstaf of klopper?

Er bestaat overigens een mythe waarin verteld wordt waarom de orakelstaf de tapse vorm van een olifantstand heeft. Op zekere dag ging Orunmila met een bevriende olifant in het bos werken, drie jaar en drie maanden lang. Maar in tegenstelling met de olifant was Orunmila niet sterk en verdiende dan ook slechts weinig. Toen ze tenslotte naar huis terugkeerden, kon hij van het verdiende geld alleen maar een wit kledingstuk kopen. Tijdens hun

tocht naar huis moest Orunmila plotseling zijn behoefte doen en vroeg de olifant even op zijn witte kleed te passen. De olifant ging er echter mee vandoor en Orunmila moest zijn tocht naakt voortzetten.

Aldus ontluisterd kwam hij op zeker moment een jager tegen die op olifanten wilde jagen. En natuurlijk was Orinmila onmiddellijk bereid het gebied te noemen waar zijn trouwe-loze vriend te vinden moest zijn. En, zo vroeg hij de jager vervolgens, als je de olifant gevonden hebt, snijd dan zijn buik open, want daarin zal zich mijn witte kleed bevinden. Orinmila had gelijk. De olifant had zijn prachtige witte kleed opgegeten. Toen de jager het terugbracht, was deze zo dankbaar voor de aanwijzing die Orinmila over de olifant had gegeven, dat hij niet alleen het verloren witte kleed terugbracht, doch bovendien één van de slag-tanden schonk. Sinds die tijd gebruiken Ifa, want hij is ook Orinmila, en zijn priester, de babalawo, die tand bij de ceremoniën van het orakel.

Aldus werd volgens de mythe de vorm van de iroke voor altijd vastgelegd. De afbeel-dingen daarop volgen geleidelijk aan een zelfde stramien. Dikwijls namelijk is dat een knie-lende vrouw die haar borsten vasthoudt. Welke betekenis daaraan gehecht moet worden, is niet helemaal duidelijk. Volgens één uitleg zouden de Yoruba veronderstellen dat iedereen de wereld in een knielende houding binnentreedt teneinde op die wijze zijn bestemming te leren kennen, terwijl het vasthouden van de borsten een teken van nederigheid zou zijn. Overigens, ook andere afbeeldingen komen voor. Men ziet bijvoorbeeld ook wel eens een vrouw die op een fluit speelt of een aap die op een maïskolf knabbelt. Maar het zijn uitzonderingen.

Uiteraard dienen wij ons te realiseren dat met de beschrijving van de iroke slechts één van de attributen werd behandeld die bij het Ifa-orakel van oudsher worden gebruikt. Immers, soortgelijke iconografische beschouwingen zijn bijvoorbeeld ook te geven over de schaal waarin de palmpitten worden bewaard of het orakelbord waarop de babalawo zijn figuren te- kent. Wij zullen daar niet verder op ingaan, het zij dan met uitzondering van de afbeelding van de god Eshu die één of meerdere keren op elk orakelbord te vinden is. Maar wie is Eshu ?

Ondanks het feit dat Eshu tot de meest tastbare goden van de Yoruba gerekend mag worden, is zijn ware aard bijzonder moeilijk te karakteriseren. Want hoewel hij enerzijds als de voornaamste boodschapper tussen hemel en aarde wordt beschouwd, en als zodanig bij- voorbeeld aan Olodumare rapporteert of de mens zijn offers brengt of niet, is hij anderzijds een listige god die tussen de mensen onderling onrust stookt en tweedracht zaait.

Doet hij dat om daarmee de verborgen kanten van het menselijke tekort te tonen, zijn dikwijls onomkoombaar lijkende zelfzucht, domheid en zoveel meer? Wil hij de mens laten zien dat door zo te zijn, niet alleen de sociale orde van een maatschappij verstoord kan wor- den, doch ook de kosmische krachten uit hun evenwicht kunnen raken? In zo'n crisis zal een offer gebracht moeten worden, om het evenwicht weer te herstellen. Dat offer zal hij, Eshu, naar de hemel brengen. Het is hier ook waar het Ifa-orakel weer terugkeert, want hij zal de of- fers van degenen die Ifa raadpleegden naar de goden brengen, als een tastbaar en zichtbaar te- ken van verzoening. Aldus voert zijn paradoxale aard, waarin listen en bedriegerijen de bo- ventoon schijnen te voeren, de mens niettemin naar een herstel van evenwicht.

Al degenen die hem aanroepen, en het zijn er zeer velen in Nigeria en omgeving, zijn van die contradictie in zijn persoon diep overtuigd. Daarom ook zal het in religieuze liederen steeds weer terugkeren. Hij alleen weet de tegenstellingen op te heffen zonder een van de te- gendelen te verwijderen. *Eshu sliep in het huis ofschoon het huis te klein was voor hem. Eshu sliep in een noot want daarin kon hij zich tenminste uitrekken.* Maar ook: *Eshu verandert het goede in het kwade, en het kwade in het goede.*

Hoe groot die verering, of wellicht zelfs vrezende verering van Eshu wel is, bewijzen de zogenoemde Eshu-kopjes. Deze gewoonlijk vijftien centimeter hoge beeldjes tonen de af- beelding van een god. Opvallend daarbij is het typisch verlengde achterhoofd. Gewoonlijk ziet men hierin een portret van Eshu als baby. Dit betekent dan ook dat deze Eshu-kopjes die

door vereerders van Eshu met een leren riempje op de heup gedragen worden waarbij zij al dansend geld inzamelen, zich als kinderen gedragen. En mag het dan verbazen dat ze soms ook van een klein belletje voorzien waren, zoals het exemplaar op het beiaardmuseum?

Doch keren wij weer even terug naar het Ifa-orakel. Vermeld moet immers worden dat dezelfde rite ook voorkomt bij de Fon in het huidige Benin (Dahomey). Weliswaar is de vorm iets anders en spreekt men van Fa in plaats van Ifa, zeker is dat de stam hetzelfde is. Iets soortgelijks geldt voor de Ewe in Togo die van Afa spreken, ja men vindt het zelfs bij afstammelingen van de Yoruba in Brazilië en op Cuba.

literatuur

Bascom, William, *Ifa divination. Communication between Gods and Men in West Africa* (Bloomington Indiana, 1969).

Witte, Hans, *Ifa and Esu. Iconography of order and disorder* (Soest, 1984).

Afbeelding 1: De schaal met palmpitten die tijdens het Ifa-orakel gebruikt worden (naar de omslag van Witte 1984).

Afbeelding 2: Een orakelbord dat met meel bestoven wordt teneinde daarin de lijnen van het toeval te kunnen tekenen (Nationaal Beiaardmuseum).

Afbeelding 3: Enkele orakelbellen of iroke's waarmee Ifa aangeropen wordt en waarmee tegen het orakelbord wordt getikt (Nationaal Beiaardmuseum).

Afbeelding 4: Het orakelbord met de zestien palmpitten (naar de omslag van Bascom 1969).